

DE REFORMATIE

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

Jaargang 59, no. 8

19 november 1983

HOOFDARTIKEL

De christelijke vrijheid bij Luther*

Nu het thema 'de christelijke vrijheid bij Luther' aan de orde komt, zijn we wél in een bijzonder gelukkige omstandigheid: we kunnen zonder al te veel verkortingen aan te brengen ons concentreren op één enkel geschrift van Luther's hand nl. *Over de vrijheid van de christen*. En dan is dit ook nog — om Luther's eigen woorden te gebruiken — niet meer dan een boekje, een tractaatje. Maar —: wordt eikenschors bij 't pond gewogen, men weegt kaneel bij 't lood! Luther heeft een boekenkast vol geschreven. En dan moet je ook nog geen kleine of een middelmaat voor handen hebben, want in dat geval zijn er verscheidene nodig. Maar hij kon toch ook in wéinig woorden *veel* zeggen. Dat is het geval met dit geschrift. Luther laat zien, *waarom* het hem centraal gaat in zijn prediking, ook in zijn polemieken. Daarmee laat hij dan ook in zijn hart zien. Het is een hart voor de geméente. De doctor is pastor.

Omdat we ons op dat éne boekje concentreren, is het wel goed een enkel woord te zeggen als historische introductie. Dan kan het ook duidelijk zijn, hoe dit onderwerp zonder meer thuis hoort bij het thema van deze serie *Luther en Rome*.

We zijn in de tweede helft van 1520, het jaar dat de definitieve breuk met Rome zal brengen, dat wil uit de aard van de zaak primair zeggen met de regerende paus Leo X, een man die als renaissance-sancistisch vorst in de kerkelijke staat regeerde van 1513-1521 en geen enkel oog had voor Luther's drijfveren. Ook roomse kerkhistorici typeren zijn pontificaat als één van de noodlottigste uit de kerkgeschiedenis. De bul, die de ban aanzegt is in Rome al geschreven. Luther heeft zich van de paus op een christelijk concilie beroepen. Maar toegevend aan sterke aandrang op hem uitgeoefend heeft hij zich in de herfst toch nog tot de paus ge-

wend, zonder op de hoogte te zijn met het bestaan en al uitgegaan zijn van de ban-bedreigingsbul met de aanvangswoorden 'Exsurge Domine'. De brief laat duidelijk zien, hoe Luther nog laat in het jaar 1520 tot vergaande persoonlijke inschikkelijkheid bereid was, echter zonder in de zaak zélf ook maar het allerminste toe te geven. Het laatste moet er wel bij! En dat met nadruk. Soms krijg je in de Luther-literatuur de indruk, alsof die laatste brief die vóór de breuk vanuit Wittenberg naar Rome ging, een bereidheid tot compromis toont die later niet meer aanwezig zou zijn. Dat geeft echter gauw een vertekend beeld. Natuurlijk is de geschiedenis niet herhaalbaar en is de situatie *na-dat* de bul is uitgegaan en door Luther in het vuur is geworpen niet meer zoals daarvóór. Maar als we aan willen geven hoever Luther de hand naar Rome uitstak, toen hij zijn tractaat over de christelijke vrijheid schreef, dan gaat het zelfs nog te ver over een *compromis* en over de bereidheid daartoe te spreken. Luther wil de persoon van de paus — die man daar in Rome die hij als in ge-

---

* Lezing gehouden voor de Evang. Omroep, radio-rubriek Theologische Verkenningen, d.d. 6 okt. 1983.

INHOUD: *Hoofdartikel*: De christelijke vrijheid bij Luther. *Kort gehouden*: Doelgroepen. *Uit de Schrift*: Getrouwheid. *Kerkelijk leven*: Liturgie is geen administratie. De ontbinding van de synodokratie. Dr. K. Deddens naar Hamilton. *Zending en evangelisatie*: Een zendeling in Rijnmond. *Boekenrevue*: Luther (duitse literatuur). *Boekbespreking*: De kerk centraal. *Persschouw*: Publiek dat ongeneselijk ziek is. Luther in Oost-Duitsland.

vangenschap van de curie ziet of: wil zien — alle mogelijke hoogachting bewijzen. Heeft hij de persoon gekwetst, dan zijn oprechte verontschuldiging! Maar het ging hem nooit om een persoonlijke zaak of tegen een bepaalde persoon. Er was één grote zaak in geding, die van het Evangelie. Op dat punt is er geen enkel compromis mogelijk: 'er kan geen sprake van zijn dat ik mijn leer herroepen zou'. Er kan dan ook geen sprake van zijn dat hij regels zou aanvaarden, waarbinnen hij zou moeten blijven bij de Schriftuitlegging: 'het Woord dat alle vrijheid leert, kan of mag toch niet gevangen zijn?' 'In alles wil ik voor iedereen wijken. Het Woord van God kan ik niet verlaten of verloochenen.' Ook als Luther zich in deze brief als het ware van man tot man tot die paus in Rome wendt, is er geen zweem van concessie-bereidheid die het zicht op de zaak zelf zou vertroebelen. De monnik uit Wittenberg spreekt op goedgehartige bijna op een vaderlijke toon tot de bisschop in Rome. Hij wil nog het beste van hem denken. Maar Leo moet wél weten in wat voor kritische situatie hij zich ook zelf bevindt: 'o alleronzaligste Leo, je zit in de allergevaarlijkste stoel. Echt, ik zeg je de waarheid, want ik gun je het goede'. Daarom staat de vriendelijke toon, waarop Luther schrijft niet in tegenstelling tot de toon die over enkele weken zal opklinken als hij zijn woord zal schrijven *Tegen de verderfelijke bul van de Antichrist (Adversus execrabilem Antichristi bullam)*. Want Luther waarschuwt Leo in Rome er voor zich geen stadhouder van Christus te wanen. Een stadhouder functioneert in afwezigheid van de Koning. Regeert een paus in *afwezigheid* van Christus, dat wil dus zeggen: zonder Christus in het

hart, 'zou zo'n paus geen antichrist en afgod zijn?' Scherper polemie is niet mogelijk! Ze is des te geduchter omdat ze in een vriendelijke context staat.

Is deze brief dan een leeg, een vruchteloos gebaar geweest in een situatie waarin daarvoor geen plaats meer was? Zeker niet! Vlak vóór de definitieve scheiding met de Romana heeft Luther de gave ontvangen in grote rust te zeggen, waarom het hem ging. De man die straks 'de bul van de antichrist' met heel het pauselijk recht en de boeken van scholastieke vrijheid in het vuur zal werpen, heeft niet doldriest gehandeld. Hij was ongetwijfeld vastberaden. Maar hij was ook wél-bereiden. Niet de vastheid van een persoonlijke overtuiging was in geding. Wél de waarachtigheid van het vrijmakende evangelie van Jezus Christus. Het ging de man uit Wittenberg om niet méér (en dat is er niet) en om niet minder (en dat is al het overige in heel de wereld).

Bij die brief aan de paus voegde Luther nu het boekje, waar het ons om gaat: 'het is een klein boekje, zegt Luther, als je naar het papier kijkt, toch geeft het de samenvatting van een christelijk leven, als men de zin verstaat'. De titel zegt het al: vrijheid is het centrale begrip. We hoorden Luther daarover ook al in zijn brief aan Leo spreken: het Woord máákt vrij. Daarom mag dát niet in gevangenschap komen!

Nu is het juist in de directe historische context en tegelijk ook in de wijde verbanden van het geheel van de kerkgeschiedenis van eminent belang te zien om welke vrijheid het Luther ging.

Men heeft van de kant van de Verlichting in Luther de voorvechter van gewétensvrijheid gezien als toegang tot de — geseculariseerde — tolerantie. Of, men heeft in latere tijd hem gemaakt tot de man van de innerlijke vrijheid van de menselijke persoonlijkheid, waardoor het hem mogelijk is seigneuriaal tegenover de wereld te staan, zo Albrecht Ritschl als de grote vertegenwoordiger van het 19e-eeuwse Duitsland van Bismarck. Daar tegenover ziet de vrijzinnige protestant Ernst Troeltsch Luther toch eigenlijk nog gevangen binnen de Middeleeuwen, omdat het Woord voor Luther objectieve autoriteit heeft, al heeft dan, zo wil Troeltsch wel toegeven, Luther's opvatting van het geloof tenslotte bevrijdend doorgewerkt in het protestantisme.

Maar hoeveel deskundigheid in die onderscheiden Lutherbeelden is geïnvesteerd, het is al aan dat kleine geschrift uit 1520 duidelijk te maken dat het Luther om een andere vrijheid ging; de vrijheid die in Christus is en door het geloof ons eigen.

DE REFORMATIE

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

KERNREDACTIE: DR. K. VELING (eindredacteur), DS. C. J. SMELIK, DR. W. G. DE VRIES.

BREDE REDACTIE: PROF. DRS. D. DEDDENS, PROF. DR. J. DOUMA, PROF. J. KAMPHUIS, PROF. DR. C. TRIMP, DS. C. J. SMELIK, DR. K. VELING, DR. W. G. DE VRIES.

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:

K. Veling, Postbus 99, 8050 AB te Hattem.

ADMINISTRATIE: Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V.

Postrekening 406040 - Postbus 25, 4460 AA Goes - Tel. (01100) 15591

Advertenties 35 cent per mm. Contracttarief op aanvraag.

Advertenties (01100) 27555, toestel 10.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

Abonnement: f 69,— per jaar — Buitenland: f 121,20 per jaar (zeepost).

Losse nummers f 1,25 (excl. porto).

Het klinkt inderdaad bijna ritschliaans-seigneuriaal, wanneer Luther zijn boekje opent met de forse stelling 'Een christenmens is een vrije heer over alle dingen en van niemand onderdaan'. Maar die eerste stelling krijgt onmiddellijk een tweede naast zich: 'Een christenmens is een dienstbare knecht van alle dingen en ieders onderdaan'. Heeft Luther hier lust in tegenstrijdigheid? Is hier een woorden-, en begrippen-spel? Nee, in de eerste stelling gaat het er Luther om te laten zien wat *het geloof* bewerkt. In de tweede, wat het betekent dat het geloof zich *in de liefde* uitwerkt.

Laten we bij beide stellingen even mogen stilstaan.

Waarom maakt het geloof vrij? We moeten, zegt Luther, het onderscheid verstaan dat heel de bijbel beheerst: 'de gehele Heilige Schrift wordt in twee woorden gedeeld: geboden en wetten van God én beloften en toezeggingen. Het is het onderscheid van Oude Testament en Nieuwe Testament — een onderscheid waarop wij in deze lezingencyclus nog zullen terugkomen bij een volgend onderwerp' —, het is het onderscheid van wet én evangelie. De wet vraagt het werk, het goede werk. Maar wij kunnen niet volbrengen. Dus krijgen we met de toorn van God te maken. Maar nu komt ook dat 'andere woord' tot hem die zich onder de wet vernedert. Het 'andere woord' van goddelijke belofte en toezegging. Dat zegt: wil je alle geboden vervullen? Geloof in Christus. In Hem wordt toegezegd alle genade, gerechtigheid, vrede en vrijheid. Daar valt het woord, waar het hier op aankomt: vrijheid. Als het Woord in de ziel komt in de weg van het geloof, dan is dat woord, het evangelie van de Christus, als vuur dat door ijzer heentrekt. We zien roodgloeiend ijzer. Het vuur en het ijzer wordt één. Zo is het ook met het Woord, dat wordt geloofd, én de ziel. Die beide groeien samen. Hoe duidelijk — zo merken wij in het voorbijgaan op — wordt hier dat het geloof bij Luther alles behalve een verstandelijke toestemming van een 'objectieve waarheid' zou zijn! Vanwege die nauwe verbinding tussen het Woord en de ziel heeft een christen aan het geloof genóeg: 'hij heeft geen werk nodig om vroom te zijn'. Daarom is hij zeker ontbonden van alle geboden en wetten. Is hij ontbonden, dan is hij zeker vrij'. Dat is, zo formuleert Luther nadrukkelijk, 'de christelijke vrijheid, het enige geloof, dat bewerkt, niet dat wij het 'verder wel geloven' of kwaad doen, maar dat wij geen werk meer nodig hebben

KORT GEHOUDEN

Doelgroepen

Een broederlijk klimaat was het bij al die zakenmensen. Broederlijkheid en zakelijkheid passen bij elkaar. Evenals christen-zijn en ondernemer-zijn.

Dat bleek op het congres van GMV en GSEV in Ermelo op 28 oktober. Er was grote belangstelling, getuige zowel de opkomst als de bespreking. Behoudens een paar predikanten en nog enkele 'niet-zakelijke' personen waren het broeders die nauw bij het zakenleven betrokken zijn: de kleine zelfstandige, de middenstander, de directeur, de personeelschef. Samen hielden zij zich bezig met de ethiek van het ondernemen. Geen gemakkelijk onderwerp. Vooral niet in de praktijk met z'n moeilijke ethische beslissingen.

Hier en daar klinkt wel eens een tegenstem tegen het organiseren van zulke congressen voor doelgroepen binnen de kerk. Is het wel goed en noodzakelijk dat een bepaalde categorie kerkleden bij elkaar kruipt rond hun beroepsproblemen? We kennen toch de gemeenschap der heiligen, waarin we allen met elkaar zorg dragen voor elkaar? Is het dan wel juist, wanneer een doelgroep zich terugtrekt in conferentie-oorden?

Uiteraard is elke isolering binnen de kerk verkeerd. En het gevaar van isolering moeten we onderkennen, voor iedere doelgroep. Ontmoetingsdagen voor werklozen mogen geen 'uithuil-dagen' zijn, waarbij het gezicht op de gemeente verdwenen is. Beroepsgerichte bezinning van verpleegkundigen mag geen vervanging zijn van de jeugdvereniging of vrouwenvereniging. Etcetera.

Maar dat neemt niet weg, dat congressen en conferenties voor doelgroepen geoorloofd en noodzakelijk zijn. Daarin wordt de gemeenschap der heiligen juist tenvolle gehonoreerd. 'Je gaven tot nut en heil van de andere leden gewillig en met vreugde gebruiken' (Zondag 21 H.C.) krijgt bij die gelegenheden het volle accent.

Dat is me op het congres in Ermelo weer heel duidelijk gebleken. De zakenmensen vonden het een verkwikking om elkaar nu es te ontmoeten en als broeders van elkaar te horen waar je mee 'zit', hoe een ander er tegenaan kijkt en hoe je gestalte kunt geven aan je christen-ondernemer-zijn.

Een andere tegenstem tegen zulke congressen wijst op de weg van de door God gegeven hulpverlening door de ambtsdragers in de gemeente. Bij die ambtsdragers moet iederéén toch terecht kunnen? Wie zal dat ontkennen? Een ambtsdrager moet openstaan voor ieders vragen, zich daarin ook zoveel mogelijk verdiepen en het licht van de Schrift ontdekken. Maar veel beroepsmatige punten gaan hem boven de pet. Als predikant temidden van ondernemers heb ik het weer ervaren! Daarom ben ik blij als ik een broeder in contact kan brengen met een andere broeder voor concrete en zakelijke hulp, dus voor dienstbetoon binnen de gemeenschap der heiligen.

C.J.S.

¹ De tekst van deze lezing 'De verhouding Oude en Nieuwe Testament bij Luther' hoop ik in De Reformatie van volgende week te publiceren.

om vroom te zijn en zalig te worden'. Prachtig tekent Luther dan de vrolijke ruil: Christus, de bruidegom neemt onze zonden, wij ontvangen zijn gerechtigheid. 'Dat is toch een vrolijke handel, als de rijke, edele, vrome Bruidegom Christus dat arme, verachte, boze hoertje ten huwelijk neemt en haar vrijmaakt van alle kwaad en versiert met alle goed?'

Men hoort: als Luther het thema van de christelijke vrijheid aanslaat, dan is dat het thema van de brief aan de Galaten: 'om waarlijk vrij te zijn heeft Christus u vrijgemaakt'. Het is de vrijheid van de geloofsgerechtigheid zonder de werken van de wet.

Daarom kan Luther vanuit dit hart van het evangelie — de vrolijke ruil! — de lijn ook recht toe recht aan doortrekken naar de concrete kerkelijke situatie, waarin hij schrijft. De Christus van deze vrolijke ruil is Priester-Koning en wij, de christelijke gemeente, wij zijn het *met* Hem. Dat komt *in* Hem, de Eerstgeborene, naar *ons* toe: een priesterlijk koninkrijk en een koninklijk priesterschap (1 Petr. 2). Dat is de vrijheid van de christelijke kerk: koningen en priesters in en met de Christus van het evangelie. Het is wat eerder dit jaar door Luther al is geleerd in zijn geschrift *Aan de christelijke adel van de duitse natie*, het algemeen priesterschap van alle gelovigen: 'wat uit de doop is gekropen, mag zich beroemen, dat er reeds de wijding tot priester, bisschop, paus is, hoewel het niet ieder toekomt zo'n ambt uit te oefenen'. Aan die gemeente is daarom onrecht gebeurd, toen een kleine groep, die men 'geestelijke stand' noemt, woorden als 'priester' en 'geestelijk' zich heeft toegeëigend. Maar wat zijn geleerden en tot de dienst gewijden anders dan slaven en dienaren om de gemeente 'het geloof en de christelijke vrijheid' te preken?

Betekent dat soms dat we hier een punt kunnen zetten en verder ons in het door Christus verlost leven nergens wat van aan behoeven te trekken? Geen denken aan! We hebben, zo Luther, niet alleen een ziel, ook een lichaam. Er is niet alleen de innerlijke, ook de uiterlijke mens. Die moet ook 'aan het geloof gelijkvormig en gehoorzaam worden'. Zó komen we bij de werken. Ze hebben geen plaats om ons vroom of rechtvaardig te maken. Dat zou het gelóóf kwetsen, dat alleen onze vroomheid voor God is. Let op Adam en Eva in het paradijs. Waarom waren ze daar aan het werk? Om vroom en rechtvaardig te worden? Dat wären ze immers al, zoals God ze had geschapen. Het zijn daar 'vrije werken' geweest nergens anders om gedaan dan om God te behagen, maar niet om vroomheid te verkrijgen.

Voortdurend kiest hier Luther positie tegen een

leer die stelt dat de werken een mens goed, vroom maken. Het is omgekeerd: een goede, vrome man maakt goede, vrome werken. Zoals ook een boom, als die goed is, goede vruchten voortbrengt. Maar de boom is er eerder dan de vrucht. Zo is de persoon er eerder dan het werk. De persoon wordt echter alleen goed door het geloof. Maar in een waarachtig christenleven gaat dat geloof 'met lust en liefde' aan het werk. Met liefde en daarin wil hij ook alles voor de naaste zijn. Daarin is de man, die in het geloof vrij is, dienstbaar — en dat van harte en vrijwillig en vrolijk. Hij wil zijn broeders graag dienen en hij wil inzonderheid zijn Vader behagen. Uit het geloof vloeit de liefde en de lust tot God en uit de liefde een vrij, gewillig, vrolijk leven om de naaste om niet te dienen.

We moeten ons overzicht beëindigen, al is het al te kort: ieder woord uit dit kleine boek weegt en heeft ook zijn eigen plaats!

We willen besluiten met een enkele opmerking. Er zou door te spreken zijn over de onderscheidingen door Luther frequent gehanteerd, als die tussen ziel en lichaam, innerlijke en uiterlijke mens, hemels en aards. We passeren dat alles nu om nog even in te gaan op het door Luther hiermee geparalleliseerde onderscheid tussen wet en evangelie. Heel duidelijk ziet Luther in *Van de vrijheid van een christenmens* de wet in haar aanklagende en ontdekkende functie. Dan geeft hij de boodschap van Paulus door: niemand komt door de wet tot gerechtigheid. Daar is iets anders voor nodig! Deze prediking van Luther zien we doorwerken ook in het gereformeerde protestantisme. Er loopt een korte én rechte lijn van deze prediking naar de Leerregels van Dordrecht: 'Wat dan het licht der natuur en de wet niet tot stand kunnen brengen, dat doet God door de kracht van de Heilige Geest en door het Woord of de bediening van de verzoening, het evangelie van de Messias. Het heeft God behaagd de gelovigen zowel onder het oude als het nieuwe verbond daardoor te behouden' (DLR III/IV, par. 6).

Wanneer Luther op deze wijze over de wet spreekt, spreekt hij goed van die wet, al moet hij slecht over ons spreken. Daarom is het spijtig dat het juist in dit indringend woord opvalt, hoe bij de uitwerking van de tweede grote stelling die over de dienstbaarheid in liefde er over de wet wordt gezwegen. Zelf wanneer Luther over Adam en Eva in het paradijs spreekt en zo prachtig laat zien dat de eerste mens niet 'goed' moest worden, maar in Gods gunst 'goed' begon, komt hij er niet toe positief over Gods gebod als de regel van het leven in gemeenschap met God te spreken. Het komt niet verder dan: 'alleen opdat hij niet ledig zou gaan, gaf God hem te werken, het paradijs te

planten, te bouwen en te bewaren'. Zeker, dit is gezegd in de context van een betoog dat wil laten zien dat het werk de mens niet rechtvaardig maakt, maar dat de rechtvaardige mens het werk goed maakt. Maar hoe dankbaar we er ook voor zijn dat Luther duidelijk het paradijs niet wegmythologiseert, maar in die concrete werkelijkheid van Gen. 2 de mensen voor God rechtvaardig ziet zijn voor diens Aangezicht, toch is er een pijnlijke lacune als het niet komt tot een lofprijzing op de goedheid van de wet, ook in de vorm van het 'cultuurmandaat' aan de eerste mens, zoals K. Schilder het gebod om de hof te bouwen en te bewaren heeft gekarakteriseerd. Wij noemen de naam van de gereformeerde theoloog Schilder hier opzettelijk, omdat hij over de positie van de eerste mens in het paradijs dikwijls heeft gesproken op een wijze die sterk aan die van Luther herinnert. Maar op de lijn door Calvijn en de gereformeerde belijdenis getrokken wist Schilder *góed*, niet *wettisch* over de wet van God in het Verbond te spreken, waarin de mens vrij is tót de dienst van God.

Luther zal ook in zijn latere geschriften dezelfde positie als van 1520 blijven betrekken: de wet drijft wel tot het evangelie uit, maar het evangelie niet tot de wet en de vreugdevolle onderhouding daarvan als kind dat uit genade leeft. De wet functioneert bij hem wél in het leven van de gelovige, maar dan om hem voortdurend te doen zien — en het is terecht! — dat alle werk onvolkomen blijft en de rechtvaardiging van Christus nodig heeft. Maar de zegen van het normatieve woord

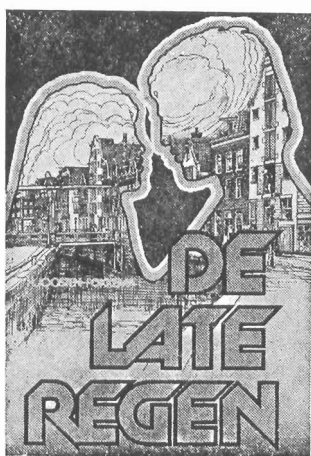
van God over het verlost leven zien wij toch eigenlijk bij Luther niet. En daar hebben we nu juist óók met christelijke vrijheid te doen: *hoe lief heb ik uw wet!*

Er is één duidelijke uitzondering. Dat geldt niet alleen dit geschrift uit de eerste tijd van de reformatie. Het geldt bij voorbeeld ook de Grote en Kleine Catechismus van het jaar 1529. Dat is als Luther spreekt over het eerste gebod: als (zo horen we in *Van de vrijheid van een christenmens* Luther zeggen) de mens God gelooft en Hem vertrouwt, dan houdt die mens Hem voor waarachtig, vroom en rechtvaardig. Wie Hem niet gelooft, onteert Hem, houdt Hem voor leugenachtig en richt zich dus een afgod in eigen hart op tegen God. Het eerste gebod van de wet is, zo heeft Luther scherp gezien en met vrijmoedigheid verkondigd, het *gebod tot geloof!* Het is het gebod om het vertrouwen van alle schepselen, ook van alle eigen gerechtigheid, af te trekken en op Hem alleen te stellen. Op Hem die zijn volk uit het slavenhuis van Egypte haalde en het *de vrijheid* in het Verbond gaf. Dat is in het Nieuwe Verbond de vrijheid van de Christus, die vanuit Hem zijn volk toekomt. Het eerste gebod is deze God in Christus alle eer, dat wil zeggen alle geloof te geven, zijn Woord voor waarachtig houden, zoals het waarachtig is.

De weg van het Woord der belofte — het is inderdaad de weg van de christelijke vrijheid.

De prediking van 1520 is nog actueel.

J.K.

H. Joosten-Fokkema:

224 pag., ing., f 17,80.

DE LATE REGEN

Mevrouw H. Joosten-Fokkema, schrijfster van de roman 'De Stille Landweg', schreef een biografie over haar eigen leven onder de titel 'De Late Regen'. In dit aangrijpende levensverhaal zet zij haar leven vanaf haar zesde jaar (1907) voor ons op papier.

Deze geladen en uiterst boeiende roman houdt u van het begin tot het eind aan uw stoel gekluisterd. Het waar gebeurde verhaal geeft de mens inzicht en vertrouwen dat God nog altijd Dezelfde is, zoals Hij was vanaf den beginne.

Verkrijgbaar bij de boekhandel of rechtstreeks bij de uitgever.

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V. - GOES - TEL. 01100-15591.

Getrouwheid

'Hij heeft u bekendgemaakt, o mens, wat goed is en wat de HERE van u vraagt: niet anders dan recht te doen en getrouwheid lief te hebben, en ootmoedig te wandelen met uw God'.

Micha 6 : 8.

De rechtszaak, die Micha beschrijft, loopt uit op een merkwaardig vonnis in vers 8. In die uitspraak wordt de grondregel van het verbond genoemd. Het wordt toegespitst op drie punten: rechtvaardigheid, getrouwheid en ootmoedigheid. De vorige keer stonden we stil bij rechtvaardigheid, we gaan nu verder met getrouwheid.

Getrouwheid is een prachtig woord; het geeft de verbondstrouw aan. In getrouwheid moeten de verbondspartijen met elkaar omgaan. Het woord 'goedertierenheid' geeft hetzelfde aan; de warmte van het verbond moet naar voren komen. Kort gezegd gaat het om de liefde; maar dan de liefde in continuïteit. Liefde is de bron van het verbond en zij gaat mee op de weg van het verbondsvolk door het leven, zoals in het huwelijk de liefde beide partijen bij elkaar bracht en de liefde aanwezig is in het leven van beiden. Micha spreekt over 'getrouwheid liefhebben', daarmee wordt heel eenvoudig bedoeld: doen wat er gedaan moet worden als verbondspartner. Leven in trouw en liefde. Daaraan mankeerde heel veel in de tijd waarin Micha profeteerde. Het volk is het beu om met de HERE te leven; dat is niet alleen een stemming, maar dat komt in alle daden naar voren, zo is het ook met getrouwheid, dat stempelt het leven en kan onmogelijk verborgen blijven. De verbondseenheid tussen de HERE en Zijn volk is in een ernstige crisis terechtgekomen. We zouden verwachten, dat de HERE in deze rechtszaak met keiharde verwijten zou komen; daar was immers alle reden voor? Micha moet echter geen lijst met misdaden van het verbondsvolk bekend maken; de profeet moet het volk voorhouden dat de HERE gedaan heeft wat Hij belofde. De HERE heeft wonderen tot stand gebracht, zo zelfs, dat heidenvolkeren bang werden voor de God van Israël. Micha moet Gods acte van trouw bekend maken. Gods liefdesdaden bewijzen onomstotelijk Zijn getrouwheid. De profeet moet het volk uitdagen om nu maar eens op tafel te leggen wat er fout is. Wat bracht het volk ertoe om te leven alsof er geen

verbond zou zijn? Micha brengt de gekrenkte liefde van de HERE onder woorden. De HERE heeft Zich in liefde tot Zijn volk gewend, maar de liefde is geweigerd. Daardoor is de verbondsrelatie verstoord. De HERE vraagt hoe het komt dat het leven in het verbond als onuitsprekelijk vermoeiend ervaren wordt. Micha moet het zo schetsen, dat het volk ook antwoordt op die vraag. Zal het allerlei opgekropte grieven kenbaar maken? Zal nu duidelijk worden waarom het volk ontrouw is geweest? Het ligt toch voor de hand te verwachten dat nu de oorzaak van het verdwijnen van de getrouwheid vast komt te staan. Het loopt anders. Het verbondsvolk vraagt direct wat het moet doen om het weer goed te maken (verzen 6 en 7). Het volk geeft toe, dat er NIETS in te brengen is tegen Gods aanklacht. Komt Israël dan tot een schuldbelijdenis zoals in Psalm 130 'Als Gij, HERE, de ongerechtigheden in gedachtenis houdt, HERE, wie zal dan bestaan?' Was het maar waar dat dit het gevolg was. Het volk doet verschillende voorstellen om de schuld af te kopen. Er wordt a.h.w. geïnformeerd: 'hoeveel kost het om weer met elkaar verder te kunnen?' Allerlei soorten offers worden aangeboden, zelfs het offeren van kinderen, zoals de heidenen deden. Zo'n gedrag is toch tegengesteld aan getrouwheid, aan liefde! Israël kon weten dat het verbond geen handelsbetrekking is; deze poging tot aflaathandel wordt door de HERE beantwoord met het wijzen op het leven in het verbond. De HERE geeft Zich in het verbond. Gods liefde brengt tot een antwoord; daarom kan de liefde niet van één kant blijven komen. Israël was in Egypte ten dode opgeschreven; de HERE verbreekt de knellende banden van de dood. Wat zal het volk de HERE voor Zijn genade vergelden? Dankbaarheid moet volgen; dat kan niet anders. De liefhebbende Verbondspartij hunkert naar getrouwheid van de ander. Uit de daden van het volk blijkt geen getrouwheid, maar onverschilligheid; daaruit blijkt hoe het er met het hart voorstaat. Wat er in het hart leeft komt naar buiten. De HERE stoot door naar het hart door te vragen getrouwheid lief te hebben. Dankbare gehoorzaamheid is beter dan slachtoffers. Louter uitwendige vormen van godsdienst hebben geen waarde. De HERE eist het hart op. Als er van harte voor de HERE gekozen wordt, dan volgen de daden vanzelf. De HERE gaf zelfs het

liefste dat Hij bezat als een Lam ter slachting; 'want also lief heeft God de wereld gehad'. De geboorte van Christus is het bewijs van Gods getrouwheid. Dat vuur van Gods liefde moet ons aansteken. Wie dan pogingen doet tot syncretisme (vermenging van christendom en heidendom) bewijst dat er in het hart ruimte gegeven wordt aan goddeloosheid. Wie de wet wegschuift toont dat hij getrouwheid haat. In een liefdesrelatie is er de vreugde van de volkomen overgave aan elkaar.

Terneuzen

C. J. MEWE

Over huwelijk en seksualiteit

J. Veenstra

VAN PEUTER TOT PUBER

Een bijbelse leidraad bij de moeilijke maar noodzakelijke seksuele opvoeding. Met foto's en verhelderende tekeningen.

175 pag., f 19,90

Walter Trobisch

IK BEN ZESTIEN

'Zestienjarigen zijn geen kinderen meer en toch ook geen volwassenen. Ze streven er naar zich van het gezin los te maken, maar kunnen nog niet op eigen benen staan.' Een intieme briefwisseling tussen tieners en de auteur.

172 pag., f 15,90

Walter Trobisch

WANNEER KOMT DE BABY?

Geboorteregeling in christelijk perspectief.

60 pag., f 4,90

Marleen Ramaker

GETROUWD ... EN DAN?

Studies over huwelijk, seksualiteit, gezin en opvoeding. Dit boek wil een praktisch hulpmiddel zijn om te ontdekken wat Gods bedoeling met huwelijk en gezin is. Aan het eind van elk hoofdstuk enkele vragen om het gesprek tussen man en vrouw over het behandelde onderwerp te bevorderen.

180 pag., f 15,90

Verkrijgbaar bij de boekhandel en bij de uitgever

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.

Postbus 25, 4460 AA Goes, tel. 01100-15591

KERKELIJK LEVEN

* * Liturgie is geen administratie

De zogenaamde 'kollektebonnen' blijven de aandacht boeien. Van tijd tot tijd prijzen de drukkers dit produkt aan en financiële en fiscale deskundigen discussiëren over de mogelijkheid, de geoorlooftheid en het nut van deze methode van financiering. Zo kwam enige tijd geleden het onderwerp nog eens ter sprake in het kerkblad van het Zuiden.

De lezer zal stellig weten waarover de discussie in dit geval loopt. Omdat de Nederlandse fiscus de mogelijkheid biedt om giften voor kerkelijke doelstellingen af te trekken van het belastbaar inkomen, moet het een aantrekkelijke gedachte zijn om ook bij de kerk-kollekten van deze regeling te profiteren. Enige voorwaarde daarvoor is, dat men zijn gift kan bewijzen met behulp van een wettig betaalbewijs. Men kope dus voor een bepaald bedrag een aantal kollektebonnen en men ontvang een betaalbewijs voor deze aankoop. De bonnen zijn voor de kollektezak en het betaalbewijs is voor de fiscus. Het aldus uit te sparen geld kome aan de kerk ten goede. Een rekensom leert ons vervolgens dat de kerken in ons Nederlandse kerkverband door deze eenvoudige handeling stellig over enige miljoenen per jaar méér zouden kunnen beschikken. En wie zou daarop tegen zijn?

Toch is het 'pro' tot nu toe steeds door een aantal 'contra's' begeleid. Die contra-argumenten betroffen met name de pedagogische kant van de zaak: je kunt op deze wijze je kinderen niet leren om een gewone Hollandse gulden, waarvoor je in de winkel van alles kopen kunt, af te zonderen voor de kerk.

Ook is gezegd: we moeten ook eens een keer niet aan de fiscus denken en ons tijdens de kerkdienst niet door het denken over fiscale plichten en voordelen laten achtervolgen.

Een derde betwijfelt of de overheid uiteindelijk zo'n omvangrijk kerkelijk geldcircuit zal tolereren.

Wij zouden onzerzijds ook een kort woord in dit interessante debat willen spreken. Het komt ons voor dat in deze aangelegenheid in de eerste plaats *liturgische* argumenten geproduceerd moeten worden. De kollekte is een wezenlijk onderdeel van de liturgie: wij kunnen onze God niet vereren, wanneer wij met lege handen voor Hem verschijnen. Dat is een evidente en door niemand weersproken boodschap van Oud en Nieuw Testament.

ZENDINGSKALENDER,
met kleurige foto's van het
zendingswerk van de Geref. Kerken
in Nederland; voorzien van een
duidelijk kalendarium, met op de
achterkant van elk blad gegevens
over het zendingswerk.

**ZENDINGSKALENDER
1984**

De prijs is vastgesteld op f 8,75.
Zendingscommissies ontvangen
hierop een korting van f 1,50.
Bestellingen zenden aan:
KLEEFMAN & VAN DER VEEN BV
Postbus 7, 9610 AA Sappemeer
Telefoon 05980—9 22 47*

Daarom is de vraag beslissend of het systeem van kollektebonnen past bij de stijl van de eredienst. Berekeningen over het rendement van dit systeem zijn nuttig en interessant, maar zij kunnen dat toch pas zijn na positieve beantwoording van de eerste vraag.

Wanneer wij onze aandacht op die vraag concentreren, komen wij tot een negatief antwoord. Naar ons besef doet het systeem van kollektebonnen aan het karakter van de eredienst geen recht — hoe goed bedoeld het uitgedachte systeem ook moge wezen. En waarom doet het geen recht aan de liturgie? Omdat het dit onderdeel van de liturgie tot een administratieve aangelegenheid maakt.

Liturgie is eredienst voor God. Administratie is een zaak tussen mens en mens, tussen gemeentelid en boekhouder, met het oog op een goede gang van zaken.

Wie met kollektebonnen naar de kerk gaat, heeft zijn offer aan de Here allang gebracht. Buiten de eredienst en voor de eredienst uit. Hij neemt een aantal kwitanties mee naar de kerk en levert die in, om administratieve redenen. Is hij door die kwitanties heen, dan weet hij dat hij nieuwe moet kopen. Net als bij de postzegels en de strippenkaart. De mannen die 's zondags langs de rijen gaan met een kollektezak, verzamelen in dat geval geen gaven, maar zij maken kwitanties ongeldig. Zij zijn een verlengstuk van de kerkelijke boekhouding geworden.

Zo'n inzameling zou natuurlijk ook op andere

wijze zeer efficiënt kunnen gebeuren, b.v. door het ongeldig maken van de bon door een stempelautomaat of een gaatjesknipper bij de ingang of de uitgang van de kerk. Dat het via een kollektezak gebeurt, is in feite bijkomstig geworden. Dit onderdeel van de liturgie is tot administratie geworden. En intussen hebben we — met de beste bedoelingen overigens — weer een tafel van wisselaars in de voorhof gekreërd. Ieder die het evangelie kent, kan weten hoezeer juist dat systeem tot een misstand kan uitgroeien. Men vergelijk Deut. 14 : 24-26 met Joh. 2 : 14-16.

In plaats van de introductie van kollektebonnen te bepleiten, mochten we met elkaar wel eens gaan nadenken over de vraag of wij niet reeds lang bezig zijn de circulatie van veel offergeld voor de Here aan de eredienst te onttrekken — via onze automatische giro's en meer dergelijke efficiënte zaken.

C.T.

* * De ontbinding van de synodokratie

Jarenlang hebben wij de kerken die in 1942-1944 konfessie en kerkorde schonden, als 'synodokratische' kerken betiteld. De bedoeling van die kwalifikatie was indertijd duidelijk: er waren synodevergaderingen, die eigenmachtig optraden, artikel 31 van de kerkorde niet respekterden, door leerbeslissingen en kerkordelijke maatregelen (schorsingen en afzettingen) de konfessionele bepaaldheid en kerkordelijke afspraken van de gereformeerde kerken schonden en zich op die wijze als een autonome, hiërarchische gezagsinstantie opwierpen tégen de plaatselijke kerken, die het eigendom van Christus zijn. Het komt ons voor dat de karakteristiek: 'synodokratisch' al minder in staat is om het synodaal-gereformeerde kerkverband op kernachtige wijze te typeren. Diverse scribenten uit die kring hebben al geattendeerd op het feit dat talrijke kerkeraaden allerlei synodebesluiten plus bijbehorende overwegingen en rapporten volstrekt negeren of voor kennisgeving aannemen. In de jaren rond de vrijmaking werd de stelling verkondigd, dat alles wat een synode besloot geacht moest worden een besluit van de kerken te zijn. Thans zijn we zover dat tal van kerken nauwelijks meer interesse voor de synodale produkten weten op te brengen. De situatie komt — kort gezegd — erop neer, dat het kerkverband, dat zich nog altijd publiek presenteert als *De Gereformeerde Kerken in Nederland*, zich in de veertiger jaren heeft laten ombouwen tot een hiërarchisch en centralistisch geleid genootschap om vervolgens zichzelf

te ontwikkelen overeenkomstig het hervormde-kerkmodel: een synode die haar eigen agendum maakt en zich al verder verwijderd van wat men in de hervormde kerk al jaren het 'grondvlak van de kerk' pleegt te noemen. De synode produceert via haar indrukwekkende administratieve apparatuur series rapporten en beschouwingen en de plaatselijke kerken gaan intussen haar eigen gang. De hiërarchisch geleide eenheidskerk ontbindt zichzelf in een serie religieuze organisaties, die hooguit nog een administratieve eenheid vormen. De schending van het slot van artikel 31 k.o. (het 'tenzij') heeft nu ook het begin van het oude gereformeerde samenlevingsvoorschrift buiten werking gesteld: 'en 't gene door de meeste stemmen goedgevonden is, zal voor vast en bon-dig gehouden worden'. Art. 31.1 van de herzie-ne kerkorde van 1959/1969 bepaalt weliswaar nog altijd, dat 'de besluiten van de vergaderingen een bindend karakter dragen', maar er zijn weinig kerken, die zich daaraan nog iets gelegen laten liggen. Ieder gaat zijn eigen gang, b.v. terzake van het toelaten van kinderen tot het avondmaal, de catechismusprediking, etc.

Voor die treurige stand van zaken hebben we tegenwoordig een mooie term; we spreken voortaan over de 'pluraliteit' (= veelheid) van de kerk. Tolerantie en gesprek zijn middelen, die dit wankel bouwwerk in stand moeten houden.

De op 21 oktober jl. geïnstalleerde hoogleraar voor het kerkrecht aan de synodale Theologische Hogeschool te Kampen, prof. dr. H. B. Weijland, heeft in zijn inaugurele rede getracht om de idee van de pluraliteit van de kerk zich in te denken en haar van een kerkelijke strategie te voorzien. Hij kwam daarbij tot de stelling, dat de pluraliteit ook in de plaatselijke gemeenten mag worden doorgevoerd. 'Er moet ruimte komen voor plaatselijk alternatief' – aldus het persver-slag van deze inauguratie. Het is een te hoog ge-grepen ideaal om alle kerkleden in één plaats tot één gemeente samen te voegen. Dat zou 'geo-grafische dwang' zijn, die wél diep verankerd is in de geschiedenis van de kerk voor en na de Reformatie, maar desondanks thans zal moeten worden losgelaten. Zo is dat immers reeds lang het geval in (b.v.) de Christian Reformed Churches van Amerika, dat grote model van alle de-mocratie. Niet in de plaatselijke kerk, maar voor-al 'op classicaal niveau' moet de eenheid van de kerk 'ambtelijk' gestalte krijgen – aldus het be-toog, dat de hoogleraar zich had voorgenomen te houden.

Het kan duidelijk zijn dat hier een duidelijke aanpassing plaatsvindt aan de hervormde wijze

van kerkelijk samenleven, met zijn plaatselijke noodgemeenten of bijzondere wijkgemeenten van b.v. vrijzinnige of gereformeerde-bonds signatuur. Deze aanpassing past vanzelfsprekend precies in het streven van 'Samen op weg', maar het model verwijderd zich tegelijk hoe langer hoe verder van de oorspronkelijke organisatie van de gereformeerde kerken in Nederland.

Men gaat inderdaad 'samen op weg', maar het is een weg, die al verder van huis voert.

Binnen dit kerkmodel fungeert de synode (als hoogste gestalte van kerkelijke eenheid) als een platvorm van ontmoeting en gesprek binnen deze plurale kerk. Niet langer neemt deze synode besluiten, die bindend zijn voor de plaatselijke gemeenten. Dr. Weijland adviseerde onlangs de synode om voortaan bij kwestieuze aangelegen-heden ('onderwerpen van leer en leven, die de gemoederen verhitten') eerst de classes en par-ticuliere synoden om *advies te vragen*. Aldus het verslag in *Trouw* van 12 okt. 1983. Dat is een synode-nieuwe-stijl: als vertegenwoordigster van de plurale kerk laat zij zich adviseren door de plu-rale adviezen van mindere vergaderingen om op die manier het eindeloze gesprek van de plura-le inzichten gaande te kunnen houden.

Maar zou het gesprek wel eindeloos zijn?

Eer immers dr. Weijland zijn ideeën over de strategie en inrichting van de 'plurale' kerk in zijn rede ten gehore kon brengen, vond er in Kampen een incident plaats. Want – zoals de lezer verstaat – de samenleving aan de synodale hogeschool te Kampen is reeds geruime tijd een plurale samenleving. Zoals de kerken zijn, zijn haar studenten. En zoals de studenten zijn, zul-len de kerken almeer worden. Deze samenleving staat derhalve per definitie onder grote spanning, zoals ook door de rector, prof. dr. J. C. de Moor, ter synode-Lunten in diezelfde week is ver-klaard.

In déze samenleving gebeurde het, dat dr. Weijland het woord ontnomen werd nog voordat hij begonnen was zijn woord te spreken. In naam van de democratie en de inspraak en meer der-gelijke mode-artikelen werd namens een aantal studenten publiek geprotesteerd tegen de benoe-ming en installatie van deze hoogleraar. 'Dr. de Moor schorste daarop de bijeenkomst waarna de studenten de aula aan de Oudestraat verlieten' – aldus de verslaggever (*Trouw*, 22 okt. 1983).

Het incident is leerzaam. Het bewijst name-lijk, dat een plurale samenleving zichzelf ver-teert en op elk, door een der deelnemers ge-wenst, moment uit haar voegen kan barsten. Een

plurale samenleving is in staat om zelfs een verdediging van de pluraliteit te verstoren, om welke reden dan ook.

Ieder die nog ogen heeft om te zien, kan hieruit leren dat tolerantie slechts een tussenmaatregel is. Zij baant de weg naar de intolerantie.

Revolutie tegen de konfessie als eenheidsband verslindt niet slechts haar eigen kinderen, maar wordt uiteindelijk ook zelf door haar eigen kinderen verslonden.

Met een variant op een aforisme van K. Schilder zouden we kunnen zeggen:

Wie aan de *konfessie* niet langer vasthouden wil, die zegt: wees toch niet zo 'eenzijdig'. En dan is de konfessie al een 'zijde' geworden. En de andere 'zijde' is het prijsgeven van de konfessie.

We zouden dit korte, ware woord vandaag nog met één zin kunnen verlengen:

En de vaders, die aan hun zonen deze wijsheid hebben geleerd, zullen vervolgens door hun nog wijzere zonen begraven worden.

Daarom stellen wij de zaken te mooi voor, wanneer wij nog langer blijven spreken van *synodokratische* kerken. Want dat kerksysteem blijkt slechts een doorgangsfase geweest te zijn in een snel stervensproces.

C.T.

* * Dr. K. Deddens naar Hamilton

De generale synode van onze Canadese zusterkerken heeft dr. K. Deddens m.i.v. 1 mei 1984 benoemd tot hoogleraar in de ambtelijke vakken aan de Theologische Hogeschool te Hamilton.

Het is verheugend dat langs deze weg ook dit deel van het werk van de opleiding tot de dienst des Woords, nu ds. G. van Dooren terugtreedt, kan worden voortgezet.

Een gelukwens aan het adres van dr. Deddens en ook van de kerken in Canada is alleszins op z'n plaats.

De nauwe banden tussen de Nederlandse en de Canadese Gereformeerde Kerken worden op deze manier nog eens onderstreept.

Wij wensen prof. Deddens vruchtbare jaren toe in Hamilton, onder Gods zegen.

K. VELING

ZENDING EN EVANGELISATIE

Een zendeling in Rijnmond

Buitenlander, go home. Op meer dan één muur staat die kreet (en nog wel agressiever) in grote spuitbusletters te lezen in Rotterdam. Zo'n kreet geeft uiting aan gevoelens die bij zeer velen in deze stad leven. Vormt hun aanwezigheid niet een met de dag groeiend sociaal probleem? Geen mens zal het ontkennen. En daarbij kun je ook rustig stellen, dat hier ook wrange vruchten zichtbaar worden van een dwaas overheidsbeleid. Maar zo'n probleem los je niet op met agressie, die zich tegen die mensen zelf richt. De kerk die in zo'n samenleving haar plaats heeft mag in plaats van die agressie juist een boodschap van uitnodiging brengen: Kom tot Mij! Die boodschap, die de kerk namens haar Heer in de wereld brengen mag, zal, als God dat wil, al spoedig hier ook gebracht worden door een speciaal daarvoor uitgezonden prediker. Ds J. W. Roosenbrand is vorige week bevestigd als predikant van Rotterdam-C met een speciale opdracht tot de verkondiging van het evangelie onder kulturele minderheden. Dat dit beroep uitgebracht kon worden is mogelijk gemaakt door een samenwerkingsverband van kerken in het Rijnmondgebied, dat hiervoor gevormd is.

Hoe begon het?

Eigenlijk ligt het begin van de activiteiten in het bekende koffiebarwerk, dat nu al weer ruim 10 jaar geleden in de binnenstad van start ging. De medewerkers van de koffiebar beoogden in de eerste plaats evangelisatie onder landgenoten. Maar men kwam al gauw in contact met Hindoestanen. Vandaar dat binnen de koffiebar ook een speciale Hindoestanengroep werd opgericht. Men ging studeren en onderzocht het wezen en de achtergrond van het Hindoeïsme, allerlei kontakten konden gelegd worden, kortom er kwam wat op gang. Maar wat was het moeilijk om de gang er in te houden! Het werk wordt gedaan door part-timers, die het naast hun gewone bezigheden moeten doen. Bovendien is er een enorme doorstroming in de medewerkers. Dat maakte continuïteit in het werk erg moeilijk. Als je dan bovendien ziet wat een immens werkterrein er is, dan kun je begrijpen, dat een goedlopende organisatie van het werk moeilijk te realiseren was. Bij de medewerkers zelf kwam de vraag op: Geef ons een evangelist!

Kerkeraadsplannen

Omdat het werk op het gebied van Rotterdam-Centrum plaatsvond, heeft de kerkeraad die wens niet naast zich neergelegd. Dat kon trouwens ook moeilijk. Als je leeft in een grote stad, midden tussen honderdduizenden mensen die God niet (meer) kennen, dan zit je haast in een zendingsgebied. Je missionaire roeping komt op je af zodra je de deur uitstapt. Bovendien kwam de kerkeraad tot de overtuiging dat de Here echt deuren geopend heeft voor samenwerking aan te gaan met andere kerken. In de eerste plaats is het namelijk niet het probleem van één kerk: Heel het Rijnmondgebied heeft ermee te maken (om het nu nog tot deze regio te beperken). Maar bovendien heb je de capaciteiten en financiële medewerking van andere kerken hard nodig. En we konden tot samenwerking komen met andere kerken in het Rijnmondgebied!

Een evangelisatiedominee

Er werd dus besloten een predikantsplaats in te stellen voor dit werk. Om verschillende redenen is gedacht aan een predikant. Er wordt immers een kerkelijke opdracht tot verkondiging van het evangelie verstrekt. Dat is een dienst die aan predikanten opgedragen wordt. De man moet ambtelijk gekwalificeerd zijn en duidelijk namens de kerk optreden (dat is ook de reden waarom we predikanten-zendingen naar het zendingsveld sturen). Maar daarnaast vereist de religieuze achtergrond van de te bewerken bevolkingsgroepen een grondige theologische scholing.

Taak en werkterrein

De taak van de predikant is: In het Rijnmondgebied, met name onder kulturele minderheden, het evangelie verkondigen onder hen die God niet kennen of van Hem en Zijn dienst vervreemd zijn, met de bedoeling dat zij zich voegen bij de plaatselijke kerk.

Als je dat leest, denk je: ga er maar aan staan. Het Rijnmondgebied bergt een mensenmassa, waarvan alleen in Rotterdam al bijna 100.000 men-tot kulturele minderheden te rekenen zijn. Het is dan ook niet de bedoeling dit hele werkterrein toe te wijzen aan de predikant. Inmiddels is besloten dat hij zich voorlopig vooral zal richten op de Hindoestanen in dit gebied. Er kan dan aansluiting gezocht worden bij werk dat al gedaan is. De Hindoestanen spreken bovendien meestal goed Nederlands. Dergelijke voordelen zullen niet opgaan wanneer je b.v. onder Moslems zou moeten werken. Dat betekent trouwens niet dat andere groepen geen aandacht krijgen. Vanuit de koffie-bar werkt ook al een Moslemwerkgroep, die uit-

voerig studie maakt van de problemen. Maar we kunnen nu eenmaal niet alles tegelijk.

Is het verantwoord?

Het lijkt vreemd die vraag op te werpen. Toch is meer dan eens gevraagd of het verantwoord is dit te doen. Je kunt dan denken aan financiële bezwaren. In een tijd van recessie nieuwe projecten beginnen is riskant. De samenwerkende kerken hebben echter overwogen dat de roeping zo duidelijk is, dat we vertrouwen mogen dat de middelen er komen (het gironummer is 5276650 t.n.v. Fonds Evangelisatiepredikant te Rotterdam).

Maar soms opperde men ook, dat je zo toch maar een predikant onttrekt aan de toch al niet zo ruime markt. Maar daar staat tegenover, dat we binnen de gemeenten in Nederland zoveel predikanten hebben, vergeleken met wat we voor dit soort werk afstaan, dat je moeilijk van scheve verhoudingen kunt spreken. Bovendien sturen we naar de zendingsvelden toch ook steeds weer predikanten. In feite gaat het hier om een soort zending dicht bij huis. Het zendingsveld is hier voor de deur neergelegd. Dan móet je toch wel gaan inzaaien.

Overigens zou je in Nederland nog wel andere gebieden kunnen aanwijzen, waar op een soortgelijke manier een zendeling-evangelist aan het werk zou kunnen!

Sociale problematiek

Aan het begin van dit artikelje werd al even aangeduid, dat er een behoorlijke sociale problematiek aan deze zaak vastzit. Het is goed om daaraan te denken bij de opzet van een project als dit. Het betekent, dat uit het eigenlijke evangelisatiewerk nog wel ander werk zal voortkomen. Wanneer iemand al behoort tot een kulturele minderheid, en hij bekeert zich tot Christus, dan is hij in zijn eigen familieverband ook al een eenling, die niet zelden verstoten wordt. Er zal dan voor hem gezorgd moeten worden. Maar soortgelijke zorg kennen we van de zendingsvelden allang. Alleen zijn deze naasten niet zo ver als het elders wel schijnt. Als we maar zien, dat het om onze naasten gaat, zal de overtuiging veld winnen, dat we ook hen moeten roepen tot Hem die alleen redden kan. Dat is geen luxe. Dat is opdracht van Jezus Christus.

Rotterdam

C. J. DE RUIJTER

Luther (duitse literatuur)

Introductie

Het is bekend: dit jaar is het het 500e geboortjaar van de reformator Maarten Luther. Op allerlei wijze wordt onze aandacht gevestigd op deze man. En terecht! Want we hebben hier te maken met een reformator die bovendien een sterke invloed uitgeoefend heeft op Joh. Calvijn. He-las weten we niet genoeg over Luther zelf. Wij Gereformeerden hebben al lang niet genoeg aandacht aan hem besteed. Maar wie eenmaal door Luther gegrepen is, komt niet gemakkelijk weer van hem los, stelt zich ook niet meer tevreden met enkel óver hem te lezen, maar levert zich uit aan de soms hinderlijk eenzijdige, soms bijtend scherpe, maar nimmer vervelende en altijd verkwikkende lectuur van zijn *eigen* werken. Het is, aldus, het doel van dit artikel een interesse te wekken waardoor wij meer tijd nemen om deze man te bestuderen.

Hoofdwerken

Het meest beroemde werk — of liever verzameling van Luthers werken — is de Weimarausgabe. Dit werk bevat 95 delen! De delen 1-61 bevatten al zijn commentaren, brochures, strijdschriften en dergelijke. Deze delen worden meestal aangeduid met de afkorting WA met deel- en bladzijdennummer. Het werk aan deze delen is in 1883 begonnen.

Zestien delen bevatten Luthers briefwisseling. De verzameling van deze brieven vond tussen 1930 en 1980 plaats. Deze delen van de Weimarausgabe worden aangeduid met de afkorting WABr. Tussen 1912 en 1921 ontstonden er zes delen van de tafelgesprekken. Verscheidene studenten begonnen Luthers uitspraken aan tafel op te schrijven, en het moet gezegd worden dat deze ontzettend interessant zijn. Soms zijn ze buitengewoon grof, soms direkt 'to-the-point', maar haast altijd boeiend. De afkorting voor deze zes delen is WAT. Twaalf delen handelen over 'Die Deutsche Bibel' en werden tussen 1906 en 1961 uitgegeven. De afkorting is WADB.

Er zijn weinigen die al deze delen kunnen aanschaffen. Wat gevraagd wordt voor deze delen is een afschrik-kend hoge prijs. Gelukkig zijn er in de laatste tijd edities verschenen die betaalbaar zijn. Natuurlijk bevatten deze edities lang niet alles van wat

Luther geschreven heeft, maar de belangrijkste werken zijn er wel bij aanwezig. Ik heb zelf de O. Clemen editie van 'Luthers Werke in Auswahl'. Dit werk bevat maar 8 delen, maar de meest saillante werken zijn hierin wél te vinden. Bij het eerste deel bestaat een inhoudsregister waarin de werken in chronologische volgorde aangegeven zijn. In de jaren '60 en '70 hielden de mensen bij Vandenhoeck & Ruprecht uitgeverij zich, o.m., bezig met het uitgeven van Luthers Epistel-, Evangelien- en Psalmenausgabe. In dit Lutherjaar heb ik genoten van Luthers inzichten, die te vinden zijn in zijn Evangelienauslegung. Om alle vijf delen van dit werk te krijgen, moet men DM 300,00 op tafel leggen.

Biografieën

Voor de mensen die niet de tijd hebben om Luthers werken te lezen, maar die alleen een goede biografie over Luther willen lezen óf voor de mensen die zich in Luther willen verdiepen, en ook een beetje meer over de historische omstandigheden willen weten waarin Luther verkeerde, zijn er biografieën genoeg. Het is hier nu niet de plaats om de hele lijst biografieën weer te geven. We moeten volstaan met een paar. Wijlen professor Dr. Julius Köstlin te Halle in Duitsland gaf op 18 feb. 1883 (Luther is op 18 feb. 1546 gestorven) twee delen uit onder de titel: Martin Luther. Sein Leben und seine Schriften. Dit werk omvat ongeveer 1500 bladzijden, wat dit werk voor velen te omvangrijk maakt. In het jaar 1979 verscheen een even belangrijke biografie, die wat kleiner van omvang was. De auteur heet: Heinrich Bornkamm en het boek heet Martin Luther in der Mitte seines Lebens. Dit werk vangt aan in het 37e jaar van Luthers leven (1522) en gaat door tot de 'Reichstag und Konfession von Augsburg' (1530). Daarna heeft Martin Brecht een biografie geschreven over een ander tijdperk. De titel van zijn boek luidt: Martin Luther. Sein Weg zur Reformation. 1483-1521. Duidelijk is dat het boek van Brecht dat van Bornkamm aanvult. Twee van de mooiste biografieën dit ik tot nu toe gelezen heb, zijn door Walter von Loewenich en Heiko Oberman geschreven. List Verlag gaf in 1982 von Loewenichs' boek uit: Martin Luther. Der Mann und das Werk. Von

Loewenich zegt in het woord vooraf: 'Echtes Verständnis Luthers kann nicht ohne Engagement gewonnen werden. Wer sich Luther, dem Mann und dem Werk, nähert, wird von seiner Dynamik ergriffen'. En daarna probeert von Loewenich door zijn schrijfwijze Luthers 'dynamiek' te laten zien. Het voordeel van deze biografie is dat von Loewenich Luthers werken in een chronologische volgorde bespreekt. De Hollander, H. A. Oberman, is momenteel professor voor kerkgeschiedenis en tevens directeur van het Instituut 'für Spätmittelalter und Reformation' in Tübingen. Zijn bijdrage heet: Luther. Mensch zwischen Gott und Teufel. Dit boek is zeer evenwichtig in zijn beschrijvingen en hoogst plezierig om te lezen.

Luthers theologie

Het valt niet te ontkennen dat Luthers theologie ook in de bovengenoemde werken besproken wordt. Maar onder dit opschrift denk ik meestal aan boeken of monografieën die speciaal hun aandacht aan Luthers theologie wijden in plaats van aan biografische informatie. Eén van de mooiste van de oudere werken is door J. Köstlin geschreven. We zijn hem boven tegengekomen. Zijn beschrijving van Luthers theologie heet: Luthers Theologie in ihrer geschichtlichen Entwicklung und ihrem inneren Zusammenhange. Dit boek wordt zeer vaak door H. Bavinck geciteerd als een betrouwbare gids. Dit werk bevat twee delen en verscheen in 1901. Een ander boek van de 'oudere' theologen komt van Theodosius Harnack en de titel luidt: Luthers Theologie. Er zijn twee delen maar dit werk concentreert zich in hoofdzaak op de verlossings- en verzoeningsleer. In 1963 verscheen een van de beste algemene beschrijvingen van Luthers theologie, van P. Althaus. Zijn boek: Die Theologie Martin Luthers moet beschouwd worden als een standaardwerk. R. Hermann heeft ook — een wat korter — boek geschreven met de titel: Luthers Theologie. Het mooie van dit boek is dat het echt 'to-the-point' is. Hij haalt de belangrijkste citaten uit Luthers werken aan en geeft in kort bestek weer de essentie van Luthers gedachten. Voor degenen die Hermann verder willen volgen is er een omvangrijker werk: Gesam-melte Studien zur Theologie Luthers

und der Reformation. Dit zijn verzamelde artikelen en korte werken van Hermann. In 1964 verscheen van de pen van G. Ebeling het boek: *Luther: Einführung in sein Denken*. Als iemand een nogal beknopt maar toch doortastend boek over Luther zoekt, kan ik dit boek van harte aanbevelen. Belangrijke aspecten van Luthers theologie zoals 'Gesetz und Evangelium', 'Duplex usus legis', en de 'Zwei-Reiche-Lehre' worden op een heldere wijze uiteengezet. In 1981 ging B. Lohse verder diezelfde richting uit met het boek: *Martin Luther. Eine Einführung in sein Leben und sein Werk*. In de laatste tijd is één van de boeken die me het meest geboeid heeft het door H. J. Iwand geschreven boek: *Luthers Theologie*. Dit boek maakt deel uit van Iwands 'Nachgelassene Werke' (Band 5). Iwand doceerde, o.m. te Bonn waar hij, plotse-ling, in 1960 overleed. Dit 5e deel omvat dik 300 bladzijden informatie over Luther. Als men maar één boek over Luthers theologie zoekt, dan moet het dit boek zijn. Iwand was een geweldige Lutherkenner, die het ook goed weet over te brengen.

Overige werken

De werken over Luther zijn legio en onoverzienbaar. Dus moet ik zeer selectief te werk gaan met het daarbij behorende risico dat vele belang-

rijke werken niet ter sprake zullen komen. J. T. Bakker heeft een proefschrift geschreven over de structuur van Luthers theologie met als titel: *Coram Deo*. Het is zo dat mijn artikel over duitse literatuur gaat, maar dit boek is een 'must'. O. Bayer heeft een belangrijke bijdrage geleverd met zijn boek: *Promissio*. In dit boek belicht hij dit alles omvattend element (Verheissung) in Luthers theologie. F. Beisser heeft een monografie geschreven: *Claritas Scripturae* bei Martin Luther. E. Bizers standaardwerk: *Fides ex auditu*, is zeer behulpzaam in het bestuderen van Luthers ontdekking van de rechtvaardigingsleer. Ik heb boven gesproken over G. Ebeling. In 1962 schreef hij een monografie over Luthers hermeneutiek met als titel: *Evangelische Evangelienauslegung*. Dit boek wordt hoe langer hoe moeilijker verkrijgbaar maar is zeer de moeite waard. In de laatste tijd verschenen de delen I en II van Ebelings: *Lutherstudien*. En degenen die K. Holls: *Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte*, Band I, kunnen vinden, krijgen informatie in overvloed over Luther. In dit verband kom ik op Iwand terug. Er zijn twee delen van zijn 'Gesammelte Aufsätze'. Het eerste deel heet: *Um den Rechten Glauben*. Het tweede deel is belangrijker voor de Lutherstudie en de titel van dat deel luidt: 'Glaubens-

gerechtigheit'. Deze titel werd afgeleid uit één van de langste artikelen in dit boek: 'Glaubensgerechtigkeit nach Luthers Lehre'. M. Lienhards: *Martin Luthers christologisches Zeugnis*, is een mooie aanvulling op E. Vogelsangs: *Die Anfänge von Luthers Christologie*. En voor Luthers theologie van het kruis is het door W. von Loewenich geschreven boek: *Luthers Theologia Crucis*, zeer behulpzaam. Tenslotte een paar scandinavische werken die vertaald zijn. K. Nilsson: *Simul. Das Miteinander von Göttlichem und Menschlichem in Luthers Theologie*, en R. Prenters: *Spiritus Creator*, geven interessante inzichten in hoe mensen buiten Duitsland Luther lezen. Het laatste werk dat aan bod komt is de jongste verzameling rondom het Lutherfeest: *Martin Luther von 1526 bis 1546*. Dit werk bevat twee delen die 'herausgegeben' zijn door H. Junghans. Het eerste deel bevat alleen maar artikelen, het tweede alleen maar voetnoten!

Het is mijn hoop dat dit artikel dienen kan om nieuwe interesse te wekken voor deze zeer belangrijke reformator: Maarten Luther, in dit feestjaar van zijn 500e geboortedag.

Rijswijk

R. GLEASON

BOEKBESPREKING

De kerk centraal

Zo zouden we het boekje, dat interviews met de heer P. Jongeling bevat, willen typeren. We kunnen er maar kort op attenderen, maar achten het een publikatie van grote waarde. De persoon en het werk van br. Jongeling komen hier duidelijk uit de verf. Wel zijn we van mening dat de interviewers — Peter Bergwerff en Tjerk S. de Vries — de heer Jongeling soms hinderlijk achtervolgen met hun vragen, vooral als het gaat om de verhouding van kerk en politiek.

Jongeling houdt echter stand, zodat een van de hoofdstukken terecht het opschrift draagt: 'Ik wil ten aanzien van de krant onwrikbaar vasthouden aan de Vrijmaking' (59).

Natuurlijk komt de samenwerking in de politiek uitvoerig aan de orde, maar hij spreekt hier zeer voorzich-

tig over: 'goed uitkijken!' en eventueel 'kappen' (83), ja hij stelt 'terwille van de zaak kun je wel een eindje met elkaar mee gaan. We kunnen elkaar samen bij een brand emmers water aanreiken' (85). Maar meer ook niet. We prijzen deze voorzichtigheid in hem, ook al zouden we bij een concreet punt wellicht anders kiezen. Ja, we prijzen deze vooral vanwege het káder, waarin hij alles zet: de liefde tot de kerk als bruid van Christus. Hij is terecht 'een beetje huiverig' voor het begrip 'onzichtbare kerk' (120) en maakt dit ook concreet in zijn standpunt-bepaling.

Op de vraag nl. of het ND ook redactieleden mag benoemen die niet tot de gereformeerde kerken behoren, antwoordt hij: 'Nee, ik zou niet willen dat men niet-gereformeerden als

redactielid gaat benoemen. Christelijke gereformeerden bijvoorbeeld, of bezwaarde (syn.) gereformeerden of gereformeerde bonders... Ik wil ten aanzien van de krant onwrikbaar vasthouden aan de Vrijmaking omdat ik geloof dat de Here ons en iedereen geroepen heeft tot de kerk die toen vrijgemaakt mocht worden' (68). Duidelijke en kloeke taal, waarin we de Jongeling herkennen die door 'zijn' krant veel betekend heeft voor kerk én politiek!

W. G. d. V.

N.a.v. Peter Bergwerff en Tjerk de Vries in gesprek met P. Jongeling, *Geroepen en Gegaan*. Uitg. De Vuurbaak, Groningen, f 22,50 (ledenprijs f 19,00).

Publiek dat ongeneselijk ziek is

Zo typeert ds L. H. Kwast de mensen die met genoeg de godslasterlijke show van Robert Long en Leen Jongewaard hebben beluisterd en bekeken:

Vooreerst: zelden ben ik getuige geweest van platter lol en goorder taalgebruik. Een publiek dat daarnaar met genoeg kan kijken en luisteren, moet ongeneselijk ziek zijn. Een aaneenschakeling van vunzigheden en grofheid. Nacht zonder dageraad, zou wijlen Zuidema gezegd hebben.

Vervolgens: ongein op kosten van mensen voor wie de naam van de Heer nog iets te betekenen heeft. In dit land mag op straffe van vervolging nog niet met de vinger worden gewezen naar minderheidsgroepen. Heb het lef eens! Kranten, weekbladen en andere media wijzen je prompt na. Maar met de naam van de Heer mag alles. Je mag alle vormen van christelijke geloofsbeleving onder je Nederlandse drekkelompen nemen. Publiek applaus staat bij voorbaat vast.

Maar ook: hebben wij, heeft ons voorgelacht het er naar gemaakt dat zo'n vertekening van wat christelijk geloof voorstelt, in hoofd en hart van anderen heeft kunnen post vatten? Hebben wij het materiaal geleverd waarmee anderen op een stuitende wijze aan de haal konden gaan? Hebben wij bijbelse werkelijkheden als geloof en bekering zo onherkenbaar gemaakt dat Long en Jongewaard niet meer konden weten waarover ze het hadden? En dat het publiek ook niet meer kon weten waarom het lachte?

Voorlopige conclusie: we groeien in Nederland uiteen. Het wordt met de dag moeilijker om te verstaan waar het de ander om gaat. Vroeger grensde de lach aan de traan. Nu veel minder. De lach begrijpt de traan niet meer. Noch omgekeerd. Vandaag wordt gelachen om tranen. En worden tranen geschreid om de lach.

We geloven niet dat wij of ons voorgelacht het ernaar gemaakt hebben dat dergelijke godslasteringen over ons volk worden uitgestort.

De haat tegen God en zijn Zoon zit in het hart en komt er vandaag onverbloemd uit.

Al in het Oude Testament wordt ieder gelukkig geprezen 'die niet wandelt in de raad der goddelozen, die niet staat op de weg der zondaars, noch zit in de kring der spotters' (Psalm 1 : 1).

Dé troost is dan ook: 'De Here kent de weg der rechtvaardigen, maar de weg der goddelozen vergaat'.

Geconfronteerd met deze godslasterlijke spot kunnen we verstaan wat in Openb. 16 : 6 gezegd wordt van de zeker komende straf van God: *Zij hebben het verdiend!*

Luther in Oost-Duitsland

In *Evangelisch Commentaar* signaleert prof. dr J. T. Bakker commercie die rondom de Lutherherdenking in Oost-Duitsland plaatsvindt. Hij typeert dit als de 'Luther b.v. in de DDR'. De uitgevers zagen een markt met hun publicaties over Luther:

Maar ook anderen pikken wat mee; tot op de bierviltjes kom je Luther tegen; er zou trouwens een onnatuurlijker verbinding te bedenken zijn.

En dan natuurlijk de toeristenindustrie. Die loopt vooral in de DDR op hoge toeren. Met wagonladingen worden de mensen langs de *Lutherstätte* gebracht. En geen wonder, want de volksrepubliek heeft op dat punt alle troeven in handen: *Eisleben, Erfurt, Wittenberg* en noem ze maar op; het ligt allemaal aan de andere kant van de grens. En omdat ook deze socialistische staat graag harde westerse valuta incasseert is de stroom die op nationale of zwak-religieuze bedevaart gaat ononderbroken.

Prof. Bakker wijst er dan op dat er momenteel een andere Luther naar voren komt dan enkele jaren geleden. Toen werd alle nadruk gelegd op Thomas Müntzer en de 'vroeg-burgerlijke revolutie'. Nu valt er nadruk op Luthers oproep niet te vertrouwen op het zwaard, maar op de Geest. *Oorzaak?*:

Ik dacht, dat dat kwam vanwege het Lutherjaar, maar een historicus uit de DDR legde me uit, dat er (vanzelfsprekend) nog iets anders achter zat: de staat heeft momenteel meer behoefte aan consolidatie dan aan revolutionaire uitbarstingen. Vandaar de verschuiving... Hoe voorzichtig er gemanoeuvreed wordt bleek ook bij de verschillende officiële ontvangsten. Achter de complimenten en rituele bezweringen kon je horen, hoe er om elk stukje vrijheid gestreden wordt; zal er ook na de feesten en congressen en ontvangsten van buitenlanders wat speelruimte overblijven of neemt de botheid weer de overhand?

Belangrijke vragen voor de mensen achter het ijzeren gordijn. Ook prof. Bakker heeft een vraag. Hij eindigt ermee:

En daar kom ik dan terug bij m'n uitgangspunt: is het méér dan een opgeklopte industrie? En hoe kom je daar achter? Eén van de dingen, die me voortdurend bezighield en waar ik niet uitgekomen ben is de vraag, waarom geen enkele tak van de christenheid zo sterk aan één persoon gebonden is als het Lutheranisme. Daar zit toch iets vreemds in. Zeker als je bedenkt, dat deze beweging haar eigenlijke kracht ontleende aan de radicaliteit, waarmee teruggegrepen werd op de Schrift. Over alle traditie heen en tegen allerlei traditie in: 'alleen de Schrift' als rode draad. Maar geen enkel geloofstype is door de eeuwen heen zozeer door het leven, de ervaring en het werk van één persoon gestempeld als hier gebeurde. En dat blijft doorgaan, ook nu historisch-kritisch onderzoek aan allerlei legendes en heroïsche interpretaties een eind gemaakt heeft.

Waarom zijn wij geen Lutheranen?

De sterke binding aan de persoon van Luther hangt m.i. samen met de speciale plaats die het Lutheranisme aan de persoon van de leider én de plaats van de overheid geeft. In *Calvinistisch Jongerenblad* geeft dr Bremmer min of meer een antwoord op de vraag, waarmee prof. Bakker eindigde. Hij wijst op het verschil tussen het Lutheranisme en Calvinisme, dat hij in twee dingen ziet bestaan:

Vanwege het avondmaal zijn de Nederlanders geen lutheranen geworden, er was daarnaast nóg een reden die gereformeerden en lutheranen uiteen deed gaan. Die lag op een heel ander punt nl. van de overheid en de houding tegenover de overheid.

Hij wijst er dan op dat Calvijn's leer inzake de overheid de protestanten geïnspireerd heeft tot verzet tegen een overheid die hun dwong tegen Gods Woord in te gaan: geen 'dolle revolutie', maar onder leiding van lagere magistraten tegen tirannie. Maar hoe was dat bij de luthers? Van lutherse predikanten, die naar Antwerpen kwamen schrijft hij:

Zo preekten die lutherse predikanten:

'Geschrieben stehe: wenn dich die Obrigkeit der Religion halber in einen Stadt verfolgt, so fliehe in eine andere. Das aber steht nicht in Gottes Wort: wenn dich die Obrigkeit verfolgt, so nimm du das Schwert und jage sie hinaus.'

Het consistorie te Antwerpen voelde er niets voor zich aan deze leer gewonnen te geven. Op 1 december 1566 nam het het vaste besluit, dat men gerechtigd was de wapens op te vatten wanneer de regering de privilegiën bleef schenden. Daarmee was de zaak van de komende opstand in de Nederlanden gered.

Dit heeft grote consequenties gehad: Bremmer zegt daarvan:

Zo zagen we op een concreet punt hoe luthers en gereformeerden die toch op tal van punten vlak bij elkaar stonden, in de politiek uiteen gingen. Daar zat ook Luthers visie op de verhouding van kerk en staat achter. Hij onderscheidde die beide als twee rijken. In de kerk heerst het geestelijk rijk van Christus. Hij schept in de kerk nieuwe mensen door de kracht van het Evangelie. In de staat krijgen we met het wereldlijk rijk te maken. Hier handhaaft de overheid door middel van dwang de wereldlijke ordeningen. Onderdanen moeten de overheid gehoorzamen. Bovendien kende Luther aan de overheid als 'een voornaam lid van de kerk' de bevoegdheid toe in de kerk de hervorming ter hand te nemen en de kerk te regeren. Wilde de overheid de reformatie volgen dan hadden de onderdanen zich daarnaar te schikken. Wie het er niet mee eens was, moest het land verlaten. Omgekeerd gold hetzelfde voor roomse overheden. Zodoende zijn de Duitse landen voor een deel door hun overheden luthers gemaakt. Hetzelfde geldt van Scandinavische landen als Denemarken, Noorwegen en Zweden. In Frankrijk en Nederland stonden de zaken anders. Zich baserend op het verzetsrecht van Calvijn hebben daar

de gereformeerden gevochten voor de vrijheid van religie. Hetzelfde geldt voor Schotland en tot op zekere hoogte voor Engeland.

Deze lutherse visie op de verhouding tussen kerk en staat is zeker één van de oorzaken geweest dat de kerk in Duitsland voor het merendeel weinig verzet bood tegen het verderfelijke nationaal-socialisme en zijn leider Adolf Hitler. Wellicht is daarom de binding aan de persoon van Luther ook zo sterk als 'leidersfiguur'. Ligt hier niet het antwoord op de vraag van prof. Bakker?

W. G. d. V.

De Koning der eeuwen, de onvergankelijke, de onzienlijke, de enige God, zij eer en heerlijkheid in alle eeuwigheid! Amen. 1 Timotheüs 1 : 17.

De kerkeraad en gemeente van Pernis delen met blijdschap en grote dankbaarheid mee, dat haar emeritus-predikant

drs. E. TEUNIS

op D.V. 10 december 1983 zijn 50-jarig ambtsjubileum mag vieren.

Dankbaar gedenken wij zijn ambts-werk dat hij mocht verrichten. Geve de God des Verbonds hem en zijn vrouw nog vele goede jaren.

Voor wie ds. en mevrouw Teunis willen feliciteren is daartoe de gelegenheid op vrijdag 9 december a.s. van 18.30 tot 20.00 uur in het kerkgebouw van de gereformeerde kerk te Pernis, Nieuwedijk 6.

Namens de kerkeraad,

J. van den Berg, praeses

H. van den Berg, scriba

VOOR GOEDE BOEKEN ...

UITGEVERIJ

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.

AL MEER DAN 75 JAAR ...

Vraag even de kleurige boekenbrochure!

Oosterbaan & Le Cointre B.V. - Goes - Tel. 01100-15591